BOSHLANG’ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORATNI OSHIRISHDA SHAXMAT O‘YINING TA’SIRI

Xoliqova S.K.,
Guliston davlat unversiteti
Boshlang‘ich ta’lim uslubiyati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu tezisda boshlang’ich sinf o‘quvchilar shaxmat o‘rganish “Shaxmat alifbe” kitobi bolalarni savodxonligini o‘stirish bilan birga hisob-kitob va matematik amallarni tezroq o‘rganishga yordam beradi, bu erda shaxmat taxtasining har bir satri alohida ma’noga ega bo‘lib, ularni mohiyatini bolalarga kattalar yoki o‘qituvchilar tushuntirishlari yortib beradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf o‘quvchilar, shaxmat o‘yin, “Shaxmat alifbesi”, matematika hisob va odob-axloq.

Аннотация: в этих тезисах рассматривается вопросы, такие как изучение шахмат по книге «Шахматная азбука» помогает учащимся начальных классов не толко повысит грамотност, но и быстрее освоит математические вычисления и арифметические действия. Каждая строка шахматной доски несёт особый смысл, который взрослые или учителя помогают детям понят.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, шахматная игра, «шахматная азбука», математика, счёт, нравственное воспитание.

Annotation: the article discusses how learning chess through the book "Chess Alphabet" helps primary school students not only improve their literacy but also accelerate their understanding of mathematical calculations and operations. Each row of the chessboard carries a special meaning, which adults or teachers help children to comprehend.

Keywords: primary school students, chess game, Chess Alphabet, mathematics, counting, moral education.

Mamlakatimiz va chet ellarda o‘tkazilgan pedagogik, psixologik va fiziologik tadqiqotlar 6-7 yoshli bolalarda bilimlarni o‘zlashtirish hamda umumiy o‘sishning ruhiy va fiziologik imkoniyatlari hozirda biz faraz qilganimizdan ko‘ra ancha yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Mushohada chegaralari odamning mashg‘ulotlariga bog‘liq bo‘lib, u kengayishi va torayishi mumkin. Shaxmat o‘yini mushohadani qo‘zg‘otadi va o‘stiradi. Shaxmat o‘yini ruhiyatni tetiklashtirishga yordam beradi. Shu sababli biz birinchi sinf o‘quvchilari uchun “Shaxmat alifbesi” kitobini yaratmoqdamiz. Bu kitob an’anaviy uslubda yaratilgan. Shuning uchun bu kitobdan nafaqat maktabda foydalanish, balki bolalarga uni uyda ham “Alifbe” kitobi bilan parallel ravishda o‘rgatib borish mumkin.

“Shaxmat alifbesi” kitobi bolalarni savodxonligini o‘stirish bilan birga hisob-kitob va matematik amallarni tezroq o‘rganishga yordam beradi. Birinchi sinfda bolalarga “Shaxmat alifbesi” kitobi bilan “Alifbe” kitobini qiyosiy taqqoslash yo‘li orqali o‘rgatish mumkin. Odatda alifbe kitoblari alfavit tartibida qurilgan, biroq “Shaxmat alifbesi” kitobi bilan ishlaganda bunga qat’iy amal qilish shart emas. “Shaxmat alifbe”sini bolalar bilan birga o‘qib borayotgan o‘qituvchi ushbu qadimiy shaxmat o‘yinning boshlanish jarayoni- gambit, o‘yinni markazi va o‘rtasi- mentshpil va o‘yinning nihoyasi- endshpildan iborat bo‘lib, bu erda shaxmat taxtasining har bir satri alohida ma’noga ega bo‘lib, ularni mohiyatini bolalarga kattalar yoki o‘qituvchilar tushuntirishlari kerak.

Shuning uchun ushbu “Shaxmat alifbesi” kitobini o‘qib borayotganda bolalar bilan suhbat olib borib, qanday so‘zlar unga notanishligini bilish, ularni tushuntirish metafora va tenglamalarni solishtirish, ma’nolarini shaxmat qoidalariga muqoyasa qilgan holda o‘rgatish tavsiya qilinadi. Bolalardagi ushbu o‘yin haqida paydo bo‘lgan tasavvurlarni so‘rab tushuntirish kerak bo‘ladi. “Shaxmat alifbesi”dagi shaxmat o‘yinining mazmunini ko‘rib chiqayotganda albatta shaxmat o‘yiniga bevosita murojaat qilish, shaxmat taxtasidagi deyarli barcha sipohlarni ko‘rsatib, tushuntirib berish kerak.

Biroz faolroq fikrlab, tasavvur qilsangiz bas va buni qilish siz uchun oson bo‘ladi. Masalan, «N» harfini bolalarga o‘rgatayotib, shaxmat o‘ynashni o‘rganish kerakligini tushuntiring, pand-nasihat qilishni shaxmat taxtasida hujum qilish mashqini tasvirlash orqali ifodalab bering. “Hujum”, “shoh” so‘zlariga o‘quvchilaringiz bilan birgalikda sinonimlar izlab toping. Bolalarni «R» harfi bilan tanishtirayotganda ularga maqsadga muvofiq ravishda shaxmatni qanday boshlashni o‘rgatib, nega bunday qilish kerakligini ko‘rsatib bering. Shu yerning o‘zida kuchsiz yurish, markaziy hudud ustidan nazorat o‘rnatish muhimligi haqida tushunchalar berish kerak bo‘ladi.

Shaxmat donalaridan boshlanadigan harflarni o‘rgatayotib, bolalarni har bir dona bilan qanday yurish va qanday olishni amalga oshirishni o‘rgatayotib, bolalarga donalar bilan yurishni, olishni amalga oshirishni o‘rgating. Ularning kuchi tengliligini masalalarda mashq qilish jarayonida, o‘rgatayotganda, oldinga siljish jarayonida “shoh”, “mot”, “pot” atamalari tushuntirilib boriladi. Shaxmat taxtasida juda sodda mashqlar bajariladi. Shaxmat o‘yini bir vaqtning o‘zida barcha donalar bilan bir varakayiga yurishni talab qilmagani bois, ular ta’lim jarayonida ham faol ishtirok etishishlari kerak. Siz bunga qanchalik tez kirishsangiz shunchalik yaxshi bo‘ladi. Ehtimol an’anaviy "Alifbe" kitobini o‘qishni shaxmat donalaridan boshlash kerak bo‘lar.

“Shaxmat alifbesi” kitobining ikkinchi qismi «A» dan «Y» gacha bolalarga mashqlarni yechish jarayoni uchun tavsiya qilinadi. Shaxmatni o‘rgatish siz uchun oson kechadi, agarda siz «mantiqiy fikrlashni» o‘yinlar tizimida foydalana olsangiz bolalarning savodxonlik va bilim salohiyati yuksalib boradi. Topishmoqlar, tez aytishlar, maqollar, metogrammalar, krossvordlarni yechish, zakovat o‘yini savollariga javob berish va lingvistik o‘yinlar o‘tkazish bolalar aqlini charxlaydi. Esda tutish kerakki, bolalarning mustaqil o‘qish va o‘zlashtirish jarayonlari ko‘proq kattalarning e’tibori va nazoratida bo‘lishi kerak.

“Shaxmat alifbesi” shaxmat o‘yini tushunchalariga asoslangan bo‘lib, asosan she’riy ifodalar orqali ochib beriladi va avvalambor, so‘z sehriga suyanadi. Zero, so‘z va u bilan bog‘langan ijodiy ish ikkinchi signallar sistemasini rivojlanishiga zamin yaratadi. “Shaxmat alifbesi” bolalarning nafaqat so‘z boyligini oshirishga, ularning nutqini rivojlantirishga yordam beradi, balki so‘zning tasviriy kuchini tushunib yetishga ham imkon beradi. Taqqoslashlar, metaforalar (kinoyalar), sinonimlar, shuningdek, ko‘pgina boshqa aniq choralar bolalar fikrni shakllantirib, uni mustaqil ravishda aytishga, ilgari surishga yordam beradi. Shuni ta’kidlash joizki, “Shaxmat alifbesi”ning mazmun-mohiyati sof shaxmat o‘yinini o‘rgatishdan iboratdir. Qadimgi Sharq minatyuralarida shaxmat taxtasi va donalari zarlar bilan bezatilgan, ulardagi barcha ma’lumotlarni jamlasak, shaxmat o‘yini tarixi haqida yetarlicha bilim va ma’lumotga ega bo‘lishimiz mumkin. “Shaxmat alifbesi” kitobi orqali shaxmatni o‘rganish bilan birga alfavit, matematika hisob va odob-axloq ham o‘rganib boriladi. Shaxmat donalarining raqamlarini ahamiyati bu inson ish faoliyati sohasi uchun ajoyib hisob-kitobni o‘zlashtirish modelini vujudga keltiradi.

Bolalarga ertaklar so‘zlab berayotib, albatta ular bilan ijodiy, oddiy shaxmat mashqlarini bajaring. Bu paytda bolalar mustaqil ravishda erkin fikrlashga o‘rganadi. Umuman, bizning “Shaxmat alifbesi” kitobimiz bolalarni mustaqil ravishda mantiqiy fikrlashga o‘rgatishga mo‘ljallangan. Albatta, “Shaxmat alifbe”si kitobimiz o‘z oldiga bolalarning ijodiy zakovatlarini oshirishni va savodxonlik saviyasini rivojlantirishni ham maqsad sifatida qo‘ygan.

Bunda shaxmatchilar turli xil xarakter va intellektual darajadagi bolalarga murojaat qiladilar. Shaxmat o‘ynash orqali:

- variant tanlab, uning natijasini oldindan bilish;
- mustaqil ijod va xarakterni shakllantirish;
- vaqtni his qilish;
- o‘z ishiga javobgarlikni tarbiyalash;
- o‘z oldiga maqsad qo‘ya olish;
- qat’iyatlilikni o‘rgatish;
- sabr-toqat qilish;
- nutq ravonligini o‘stirish;
- matematik hisob kitob qilish;
- estetik didni va boshqa qobiliyatlarni shakillantiriladi.

“Shaxmat alifbesi” kitobimizda keltirib o‘tilgan uslubiy ko‘rsatmalarga, fikrlarga qat’iy amal qilish majburiy emas, aksincha, kitob keng doiradagi tarbiyachilarga, yosh o‘qituvchilarga va mustaqil ravishda shaxmat o‘rganmoqchi bo‘lgan o‘quvchilar ommasiga shaxmat o‘yini to‘g‘risida ilk tasavvur va tavsiyalar beradi.

Amerikalik psixolog J. Gilford: “Aqlning 50 ga yaqin omili ma’lum, demak aqlli bo‘lishning 50 usuli mavjud.”,- deb yozgan edi. Bizningcha bu usullardan biri shaxmat o‘yinidir. Bu qiziqarli, aqliy o‘yinni boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ham o‘rgansa va bolalarga o‘rgatsalar Prezidentimiz takidlab o‘tgan “erkin mushohadali, mustaqil fikrli yoshlarimiz” jamiyatda yanada ko‘proq bo‘ladi. Zero, ertangi kunimiz keng mushohadali, erkin fikrli yoshlar qo‘lida. Yoshlarimizni tarbiyalash muvaffaqiyati ko‘p jihatdan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari zimmasiga tushadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 9 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3906 sonli qarori

6. Xoliqov, U. K. (2024). Shaxmatchi sportchilarni tayyorlash jarayonida mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini shakllantirish. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *1*(6), 124-132.

7. Umidjon, X. (2020). O‘quvchi yoshlar orasida bo‘sh vaqtini o‘tkazishda oila-mahalla hamkorligida shaxmat o‘yinini ommaviylashtirish. *Scientific progress*, *1*(1), 163-168